
Liberaal lokaal

Een sterke liberale samenleving

door Frans de Graaf

De gemeenteraadsverkiezingen hebben – ook in Den Haag – een beweging laten zien naar lokaal, progressief én liberaal. Deze stromingen hebben gemeen dat zij geloven in lokale oplossingen. Maar dat betekent voor liberalen zeker niet altijd ‘meer gemeente’: de overheid hoeft niet altijd een actieve rol te hebben in het adresseren van maatschappelijke vraagstukken. Het gaat er juist om de samenleving te versterken. In dit artikel zal ik betogen waarom dat juist nu nodig is, welke factoren de samenleving en de sociale cohesie onder druk zetten en wat je daar vanuit liberaal perspectief kan doen. Ik noem daarbij diverse voorbeelden die ik vanuit mijn functie als gemeenteraadslid in Den Haag mee heb gemaakt.

De eenheidsworst van overheid en mega-organisaties

In een Haagse wijk staat een kerk leeg. Het kerkgenootschap wil het pand en de grond verkopen. Projectontwikkelaars hebben er wel oren naar: de kerk plat en mooie appartementen bouwen. De omwonenden komen in verzet: zij vinden het gebouw mooi. Het hoort bij de buurt en wordt bovendien intensief gebruikt voor concerten, door verenigingen – et cetera.

Als de omwonenden aankloppen bij de gemeente lijkt deze van goede wil: omdat er tientallen kerken leegstaan of binnenkort leeg komen te staan is er een kerkenbeleid. Daaruit blijkt echter dat sloop is gerechtvaardigd: het gebouw is geen monument en er is geen zicht op kostendekkende exploitatie.

Waar moeten al die huidige gebruikers dan heen? Daar blijkt de gemeente een richtlijn voor te hebben: in iedere buurt moet er gelegenheid zijn voor verenigingen en dergelijke. Het ruime clubhuis van de voetbalclub in de buurt voorziet daar echter in. Gevolg: de omwonenden krijgen nul op het rekest.

Bovenstaand voorbeeld is wat gechargeerd. Overheden proberen vaak het zogenoemde ‘maatwerk’ te leveren en spannen zich in om tot creatieve oplossingen te komen. Maar het principe is niet gechargeerd: het uitgangspunt is gelijke monniken gelijke kappen. En dat is maar goed ook. Anders dreigt willekeur: de ene kerk wordt wel ‘gered’ omdat de omwonenden heel mondig zijn of omdat de wethouder het een mooie kerk vindt, terwijl de andere kerk het onderspit delft.¹ Maar het laat ook zien dat de overheid niet voor alle maatschappelijke vraagstukken een oplossing kan bieden. Dat vraagt niet om een *andere* overheid, maar om iets *anders dan* de overheid.

Soortgelijke verhalen kunnen we vertellen over grote organisaties: zorg- en onderwijsinstellingen en woningcorporaties. Ook hier is het verhaal gechargeerd: veel mega-organisaties zijn op het laagste niveau zeer betrokken bij de gemeenschap waar ze gesitueerd zijn. De supermarkt die jongeren met een beperking in dienst neemt, de school die haar gebouw openstelt voor andere gebruikers. Maar er blijft gelden dat deze vestigingen in meer of mindere mate de keuzes dienen te volgen die op het ‘hoofdkantoor’ worden

gemaakt. En, belangrijker, de burger is vooral *klant* van deze organisaties.

Beschermende schil rondom van, voor en door burgers

De uniforme overheid en mega-organisaties plaatsen de burger in een afhankelijke positie. Hij heeft zich te voegen naar wat hem wordt aangeboden. Discussie is niet of nauwelijks mogelijk en de overheid of mega-organisatie de rug toekeren kan dikwijls niet. Daarom is het goed dat er tussen de burger enerzijds en de overheid en mega-organisaties anderzijds een ‘beschermende schil’ is van in de gemeenschap gewortelde organisaties. Die zijn *ván*, *vóór* en *dóór* burgers. Deze in de gemeenschap gewortelde verbanden en organisaties vormen op twee manieren een ‘beschermende schil’. Enerzijds als alternatief voor de overheid en mega-organisaties: diensten die nu door een institutie ‘ver weg’ worden geleverd kunnen ook vanuit de gemeenschap zelf komen. Anderzijds als spreekbuis: lokale organisaties acteren tussen overheid en burger als belangenbehartiger.

Maatschappelijk middenveld? Nee, lokalisme

Gaat het hier dan om het maatschappelijk middenveld? Ja en nee. Hiermee wordt het geheel van maatschappelijke organisaties aangeduid die tot overheid noch markt behoren (SCP 2001). Een groot deel van de ‘beschermende schil’ valt hieronder. Maar niet alles: een lokaal gewortelde ondernemer is óók onderdeel van de schil. En een mega-organisatie zonder winstoogmerk niet per

---

se. Het gaat erom dat de organisatie letterlijk onderdeel is van een lokale samenleving: de eigenaar, de werknemers, de klanten. Enigszins geromantiseerd: je koopt je brood bij de bakker. Die ken je want jullie kinderen zitten bij dezelfde sportvereniging, die weer door de bakker wordt gesponsord.

De vraag die zich nog opdringt is in welke categorie de lokale overheid valt. Zeker in kleine gemeenten kunnen deze ook lokaal zijn geworteld. Ten opzichte van (supra-)nationale overheden zijn (vooral kleinere) gemeenten de lokale partij. Maar het blijft een overheid die besluiten uniform en dwingend oplegt. Ten opzichte van lokale bedrijven en lokale maatschappelijke organisaties is de gemeente géén lokale partij.

Deze probleemanalyse en oplossingsrichting van de beschermende schil zijn bepaald niet nieuw. In Alexis de Tocqueville's beroemde boek *De la Démocratie en Amérique* wordt al het belang van 'intermediaire lichamen' benadrukt. Deze moeten als het ware natuurlijke tegenwichten bieden tegen ontsporingen van de macht van de staat (De Tocqueville 2008, 90). De Tocqueville plaatst 'verenigingen' dus vooral als tegenwicht tegen de staat. Nu hebben we in ons land niet te maken met de 'ontsporingen' of 'tirannie' waar De Tocqueville het over heeft. Van de andere kant: de bemoeizucht van de overheid strekt zich over steeds meer terreinen uit. En overal waar de overheid haar tentakels uitspreidt, zien we verstikkende uniformiteit.

Minder vermaard dan De Tocqueville is de Duitse liberaal Hermann Schulze-Delitzsch (1808-1883). Deze denker en politicus waarschuwde voor de ontwrichtende werking van het (toen vooral industriële) kapitalisme en wees op het belang van collectieve maar niet-centrale manieren om de markt in te tomen (Fawcett 2005, 88).

Wellicht wekt het verbazing om een als liberaal gekwalificeerde denker beschermende maatregelen tegen het kapitalisme te zien bepleiten. Zo'n verbazing is dan echter eerder te wijten aan de karikatuur die vaak van het liberalisme wordt gemaakt (neoliberalisme, marktfundamentalisme) dan dat deze op kennis van deze stroming is gebaseerd. Veel liberale denkers stellen dat het kapitalisme vooruitgang brengt maar tegelijk ontwrichtend kan werken. Vandaag de dag is *AirBnB* daarvan hét voorbeeld: het vergroot mogelijkheden om ergens te overnachten of als verhuurder extra inkomsten te verwerven. In sommige wijken werkt het echter ontwrichtend.

Het gaat erom de voordelen van kapitalisme (ondernemersgeest, innovatie) te combineren met het verzachten en intomen van de ongewenste effecten. Dit is uiteraard makkelijker gezegd dan gedaan en vergt een voortdurend zoeken naar een nieuw evenwicht. De kracht van 'lokalisme' is hierbij – in elk geval voor liberalen – een belangrijk instrument, juist omdat niet de overheid maar de samenleving het uitgangspunt is.

Beschermende schil onder druk?

Er zijn verschillende redenen waarom het lokalisme juist nu onder druk staat. Enerzijds omdat overheden en mega-organisaties steeds dominanter worden, anderzijds omdat het lokalisme zélf verzwakt.

Wie uit de kranten of het journaal wil opmaken hoe het staat met de sociale cohesie in wijken zal geen eenduidig beeld krijgen. Ontroerende voorbeelden van betrokkenheid en schrijnende gevallen van onverschilligheid wisselen elkaar af. Het Sociaal en Cultureel Planbureau geeft aan dat het aantal vrijwilligers constant is maar het aantal leden van (sport)verenigingen zal afnemen als gevolg van individualisering, immigratie en vergrijzing (SCP 2017). Tegenover de afnemende animo om lid te worden van een vereniging kun je stellen dat mensen zich op een andere manier organiseren: online, op basis van gemeenschappelijke interesses. Deze vorm van organiseren kent zeker voordelen. Maar zij heeft ook de neiging een scheiding aan te brengen in opleidingsniveau en afkomst.

In allerlei wijken zien we veel mensen die zich met hart en ziel inzetten voor de samenleving. Waar sociale samenhang ontbreekt, neemt de gemeente echter haar plaats in. Voorzitters van sportverenigingen uit volkswijken kunnen mooi vertellen hoe zij vroeger aan geld kwamen als dat nodig was voor onderhoud of een activiteit. Een rondje langs de winkeliers in de buurt volstond dan. Tegenwoordig zit dat er niet meer in: de winkels zijn van een grote keten of het zijn (veelal

buitenlandse) winkeliers die er vaak tijdelijk zitten. Zij hebben weinig betrokkenheid en willen vaak niet sponsoren. Het gevolg is dat de sportverenigingen noodgedwongen de hand moeten ophouden bij de gemeente. De gemeente komt dan wel over de brug en accepteert en bevestigt daarmee eigenlijk het gebrek aan sociale cohesie. Bovendien gaan gemeentelijke subsidies altijd gepaard met voorwaarden.

Waarom staat die beschermende schil zo onder druk? Ik noem een viertal oorzaken. Allereerst verstatelijking van de schil: in de tweede helft van de vorige eeuw zijn de non-profitorganisaties, met name op het gebied van zorg, onderwijs, wonen en welzijn, ingezet om de uitvoering van de verzorgingsstaat ter hand te nemen. Soms wordt de indruk gewekt dat deze verstatelijking van het maatschappelijk middenveld een halt is toegevoerd in de jaren negentig van de vorige eeuw: deregulering, privatisering en het snoeien in de verzorgingsstaat hebben het middenveld weer maatschappelijk gemaakt. Niets is echter minder waar. De verzorgingsstaat wordt niet veel kleiner. Vaak wordt gesproken van overdracht van bevoegdheden terwijl in werkelijkheid de staat minstens zoveel invloed houdt (Gradus 2013). Op sommige vlakken wordt de invloedssfeer van de overheid zelfs groter: met convenanten en andere zogenaamd vrijwillige afspraken worden de meest uiteenlopende overheidsdoelstellingen bij organisaties in de samenleving gedropt: het eten in sportkantines (preventieve gezondheidszorg), besturen van

---

verenigingen moeten voldoende allochtonen hebben (integratie) en hetzelfde geldt voor bedrijfsverenigingen en dergelijke.

Ten tweede: gebrekkige arbeidsparticipatie en voortdurende in- en uitstroom van mensen. Zeker in Den Haag zijn er te veel mensen die niet werken terwijl zij dat wel kunnen. Indirect faciliteert de gemeente dat door een riant armoedebeleid dat mensen onvoldoende stimuleert te gaan werken. De afgelopen periode is dit eerder slechter dan beter geworden (Klaassen 2017). Niet werken betekent ook minder betrokkenheid. In die zin klopt het cliché ‘werk is zoveel meer dan een baan’. Werk betekent sociale contacten (ook buiten je eigen omgeving), je aanpassen aan wat gangbaar is, betrokken raken bij de buurt. Op zich is dit geen natuurlijk nieuw inzicht. Toch handelt de gemeente Den Haag er niet naar.

Ten derde: de continue in- en uitstroom van mensen. Die valt vooral in de Haagse wijken ontzettend op (Gemeente Den Haag 2014). In de volkswijken zijn dit veelal arbeidsmigranten, vluchtelingen met een verblijfsstatus en gezinsherenigers. In de duurder wijken neemt het aantal expats toe. In beide gevallen geldt dat een aanzienlijk deel van de nieuwkomers binnen een aantal jaar weer vertrekt – en wordt vervangen door andere nieuwkomers. Daar komt bij dat de nieuwkomers die wel blijven voor een deel slecht integreren en zich mede daardoor terugtrekken in ‘de eigen groep’. Dit wordt versterkt door het voorgaande punt, de gebrekkige arbeidspar-

ticipatie. Ook hier biedt deelname aan het economisch verkeer een uitweg. Wie daaraan twijfelt moet eens een rondje over de Haagse markt lopen: taalbarrières en vooroordelen worden daar moeiteloos geslecht ten behoeve van de handel.

Ten vierde: de opkomst van de ‘deeleconomie’. Digitale platforms waarin mensen producten of diensten kunnen aanbieden groeien snel (Rathenau instituut 2017). Vaak wordt hier een romantische voorstelling van gemaakt: dit is deeleconomie waarin bezit er niet meer toe doet maar het gaat om het hebben van toegang tot de juiste platforms. Wordt de socialistische belofte, die al zo vaak een loze is gebleken, hier eindelijk ingelost? De werkelijkheid is niet altijd zo mooi: de stormachtige opkomst van platforms als Uber, platforms die maaltijden bezorgen en het al genoemde AirBnB kunnen delen van de samenleving ontwrichten en de beschermende schil verder onder druk zetten. Dergelijke platforms verbieden is geen optie. Er zijn immers ook veel voordelen. Bovendien is een verbod niet te rijmen met de liberale uitgangspunten.

Reactie van de (lokale) overheid: regelgeving en beleid en ‘een nieuwe rol’

Lokale overheden worden (soms hardhandig) geconfronteerd met de gevolgen van deze trends. Neem bijvoorbeeld woningcorporaties die zo groot werden dat er geen overheidslaag meer was die er echt grip op had. Of de stormachtige opkomst van

---

AirBnB in Amsterdam, of de voortdurende in- en uitstroom van migranten. Het zijn allemaal ontwikkelingen die de samenleving onder druk zetten. En juist daardoor wordt de samenleving minder weerbaar voor toekomstige ontwikkelingen.

Gemeenten zien dit ook en kijken bepaald niet werkeloos toe als de samenleving met een uitdaging wordt geconfronteerd. Door- gaans zijn er twee typen reacties te onderscheiden. De eerste is de klassieke reflex van de overheid: meer interventie door beleid en regelgeving. Als er een probleem is, is overheidsinterventie de oplossing. De gemeente Den Haag vond het bijvoorbeeld nodig om in 2017 ‘community builders’ aan te stellen (De Jonge 2017). Terwijl de gemeente, zoals ik hierboven heb betoogd, zélf mede de oorzaak is van het gebrek aan ‘community’. Nu kan overheidsingrijpen zeker nuttig zijn. Maar niet als dat te gretig gebeurt: overheden kunnen zelden de gevolgen van hun handelen overzien omdat zij daar de kennis niet voor hebben. Dat geldt zeker voor zo iets complex als sociale cohesie.

De tweede wijze van overheidsreactie is subtieler: overheden erkennen dat de wereld is veranderd en dat klassieke overheidsinterventie niet meer de oplossing biedt. Er zijn doorwrochte analyses waarin wordt gesteld dat de overheid niet meer de hiërarchische positie kan bekleden die zij voorheen had. De overheid heeft niet meer de financiële middelen en de mondige burger accepteert ook niet meer dat de overheid deze rol heeft.

De overheid moet in deze redenering met maatschappelijke partners samenwerken op gelijkwaardige basis. De overheid is slechts een ‘schakel in de keten’. Vrijwel ieder visiedocument van elke overheid bevat tegenwoordig een dergelijke redenering (Vereniging van Nederlandse Gemeenten 2014).

Nu is er natuurlijk niets mis met een overheid die kritisch kijkt naar de eigen rol. Maar het klinkt mij teveel als een institutie die op zoek is naar een rechtvaardigingsgrond om te blijven bestaan. De overheidsinterventie wordt er niet kleiner van. Integendeel: het aantal terreinen waar de overheid zich mee bemoeit neemt alleen maar toe: bij ieder onderwerp heeft de overheid als ketenpartner immers wel iets toe te voegen. Discussies over wat de kerntaken van de overheid zijn, hoor je nauwelijks meer.

Een liberale oplossing: niet een andere overheid maar iets anders dan de overheid

Het bovenstaande is niet bevredigend: meer overheidsbemoeienis leidt tot ongewenste uitkomsten en dus weer tot nieuwe bemoeienis. Meer overheid leidt tot minder samenleving: de overheid neemt verantwoordelijkheden op zich die tot dan toe tot de samenleving behoorden. De eerdergenoemde beschermende schil wordt verzwakt waardoor de samenleving minder weerbaar is tegen verandering – of die nu van de overheid komt of niet.

Liberalen hebben de oplossing: een herwaardering van de beschermende schil. Wat in de tijd van De Tocqueville en Schulze-Delitzsch al nodig was is dat nu zeker: een geheel van in de gemeenschap gewortelde organisaties die de burgerbescherming bieden tegen zowel een te actieve overheid als tegen grote organisaties. Daarvoor is een aantal zaken nodig.

De overheid moet zich écht terugtrekken

Het lijkt een voor de hand liggende suggestie voor een liberaal: de overheid trekt zich terug en geeft daardoor ruimte en verantwoordelijkheid aan de samenleving. Maar in dit verband is het extra nodig: waar de overheid optreedt vervangt zij vaak sociale verbanden. En daardoor wordt de samenleving minder hecht. De overheid moet dus, niet alleen uit oogpunt van kosten efficiëntie of rechtvaardigheid maar ook vanuit maatschappelijk oogpunt, zichzelf disciplineren. Dat zal niet eenvoudig zijn. De overheid handelt niet zelden vanuit een maatschappelijke vraag, zorg of misstand. Toch is het nodig: de overheid maakt meer kapot dan je lief is.

Lastenverlaging middeninkomens

Een beschermende schil moet ook de middelen hebben zich te organiseren. Een hoge belastingdruk past daar dan niet bij. Een verdere lastenverlaging voor zowel middeninkomens als kleine ondernemers is daarom noodzakelijk. Dit is overigens met name een landelijke opgave, de gemeentelijke lasten maken maar een klein onderdeel uit van het totaal.

Geef maximaal ruimte aan lokalisme

Soms zit de overheid lokale oplossingen ook in de weg. Bijvoorbeeld omdat door een aanbesteding scholen of markten voor reparaties niet de aannemer 'om de hoek' mogen bellen maar zaken moeten doen met een bedrijf uit een andere stad. De overheid moet hier zo veel mogelijk ruimte geven aan lokaal handelen.

Gelijk speelveld voor bedrijven

Hierboven noemde ik de opkomst van de zogenaemde 'deeleconomie'. Lokale ondernemers kunnen hiervan het slachtoffer worden. Overheden moeten hun regelgeving aanpassen op deze werkelijkheid. Het uitgangspunt moet een gelijk speelveld zijn voor allen.

Stuur op woningbouw

Zoals gezegd trekken jaarlijks duizenden kansarmen naar Den Haag. De gemeente kan daar nauwelijks op sturen, behalve met de woningvoorraad. Door afspraken te maken met corporaties dat zij minder nieuwe woningen bouwen maar meer inzetten op onderhoud van bestaande woningen. En door beperkingen op te leggen aan het splitsen van woningen, waardoor gezinswoningen in kleine appartementen veranderen. Dergelijke maatregelen klinken de liberaal wellicht niet als muziek in de oren. Maar ze zijn nodig om de grote trek van mensen met een laag of geen inkomen naar de stad in te tomen.

Tot slot

Bovenstaande voorstellen dienen ertoe lokale samenlevingen te versterken. Als mensen,

---

bedrijven en organisaties in wijken meer met elkaar ‘te maken hebben’, zowel omdat zij daartoe de mogelijkheid hebben als dat zij op elkaar zijn aangewezen, versterkt dat de ‘schil’ die de burger beschermt tegen de stormachtige ontwikkelingen waar hij vandaag de dag mee te maken heeft. Wellicht dat de kans dat een wijk of gemeenschap een leegstaande kerk zal weten te behouden erdoor toeneemt. Zal er zo een perfecte situatie ontstaan? Vast niet. Maar die is er nu zeker niet.

Drs. F. de Graaf is lid van de Haagse gemeenteraad voor de VVD.

Literatuurlijst

- Fawcett, E. *Liberalisme, het verhaal van een idee*, Amsterdam, 2005.
- Gemeente Den Haag, *Bevolkingsprognose 2015*, Den Haag, 2014.
- Gradus, R., ‘De verstatelijking schrijdt voort’, *Christen Democratische Verkenningen*, Lente 2013, pp. 18-21.
- De Jonge, L., ‘Wethouder wil “community builders” voor betrokken samenleving’, *Algemeen Dagblad*, 15 november 2017.
- Klaassen, N., ‘Armoedegrens wordt minder hard: “per gezin bekijken”’, *Algemeen Dagblad*, 16 december 2017.
- Rathenau instituut, *Eerlijk delen Waarborgen van publieke belangen in de deeleconomie en de kluseconomie*, Den Haag, 2017.
- SCP, *Noch markt, noch staat*, Den Haag, 2001.
- SCP, *De sociale staat van Nederland 2017*, Den Haag, 2017.
- De Tocqueville, A. *Over de democratie in Amerika*, Brussel, 2008.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten, *Gemeenten op weg naar 2020*, Den Haag, 2014.

---

1. Deze willekeur komt in praktijk overigens ook voor, bijvoorbeeld omdat de gemeenteraad een motie om de ene kerk te redden aanneemt maar die voor een andere kerk verwerpt. De gevolgen zijn natuurlijk negatief: burgers voelen zich terecht onrechtvaardig behandeld en – in sommige gevallen – kunnen zij hun gelijk bij de rechter halen.